

Het gevaar van charismatisch leiderschap in Forum voor Democratie

Toon van Eijk

Inleiding

Recentelijk is er veel rumoer in het Forum voor Democratie (FvD). FvD-oprichter Thierry Baudet promoveerde in 2012 bij Prof. dr. Paul Cliteur op het EU-kritische proefschrift *The significance of borders: why representative government and the rule of law require nation states*. Cliteur is sinds 2004 hoogleraar Encyclopedie van de Rechtswetenschap in Leiden en was sinds 2016 prominent actief voor FvD. Cliteur is tevens waarnemend voorzitter van het Bestuur Stichting Civis Mundi.

Hieronder verwijs ik eerst naar een aantal recente artikelen in het *NRC* en *Trouw* waarin de rol van Cliteur ter sprake komt (de secties 1, 2 en 3). Dan volgen in sectie 4 een aantal analyses betreffende Baudet en Cliteur, zoals gepubliceerd op *De Correspondent* (het onafhankelijke journalistenplatform met als slogan 'een dagelijks medicijn tegen de waan van de dag') [zie ook Eindnoot 9]. In sectie 5 volgt een beschouwing over de communicatieve rationaliteit en het communicatieve handelen van Habermas aan de hand van een artikel geschreven door Piet Ransijn. In sectie 6 komen de drie opdrachten van de Franse Revolutie 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' ter sprake zoals beschreven in een artikel door Patricia van Bosse. In sectie 7 presenteer ik een 'keten van gedragsontwikkeling' waarin de begrippen kennis, rede, emotie en gevoel een belangrijke rol spelen. In sectie 8 ga ik in op de vraag hoe de voorgaande secties gebruikt kunnen worden voor een interpretatie van de relatie tussen het FvD en Cliteur. In sectie 9 tenslotte bespreek ik het gevaar van charismatisch leiderschap in een partij zoals het FvD.

1. Antisemitische en racistische uitlatingen

Het *NRC* bericht dat het Leidse College van Bestuur laat onderzoeken of beschuldigingen van antisemitisme tegen hoogleraar en voormalig FvD-senator Paul Cliteur gegrond zijn [1]. Op 28 november nam Cliteur in een schriftelijke verklaring afstand van het antisemitisme waarmee FvD in verband gebracht wordt. Van de „ideologische lijn” van Forum en van oprichter Thierry Baudet doet hij dat echter niet. „Hij kan mensen provoceren en in verwarring brengen, maar dat is wat anders dan waar hij nu van wordt beschuldigd”, zei Cliteur in een interview met universiteitsblad *Mare* [1].

Aanleiding voor de onrust binnen de partij waren antisemitische en racistische uitlatingen die in WhatsApp-groepen en op sociale media waren gedaan door leden van de jongerentak JFvD [2]. Cliteur stelde tegenover persbureau ANP dat zijn „lot verbonden is” aan dat van Baudet. Hij zei ook: „FvD is in mijn ogen een club van hele nette mensen met hele nette opvattingen” [2]. *NRC*-columnist Rosanne Hertzberger reageerde als volgt op deze laatste uitspraak: “Daarmee bedoelde hij: daar kunnen mensen als ik, rechtsgeleerden aan de Universiteit Leiden, zich zonder gezichtsverlies nog mee associëren ... Mensen die zonder blikken of blozen de absurde uitspraken van de leider kunnen aanhoren, van nature enige onderdanigheid kennen om genoeg ruimte te bieden aan zijn ego, tegelijkertijd intelligent genoeg zijn om een Kamerlidmaatschap of andere politieke functie geloofwaardig in te vullen en bovendien representatief genoeg zijn” [3].

2. Politiek richtingsgevoel en de ideologische lijn

Cliteur heeft zich teruggetrokken uit de Eerste Kamer, maar zegde zijn partijlidmaatschap niet op en bleef zijn partijleider Baudet trouw [4]. Cliteur wijt de crisis rond FvD aan een 'obsessie' bij journalisten. “Er is geen bewijs voor racistische opvattingen” [5]. Hij vond het 'niet meer geloofwaardig' om verder te gaan als senator voor FvD. Cliteur zegt in *Trouw*: “Ik ben samen met Thierry Baudet dit avontuur aangegaan. Nu hij niet meer de eerste man is, ben ik mijn politiek richtingsgevoel kwijt. Daarom stel ik mijn zetel beschikbaar ... Ik ben aan Baudet verbonden. Ik wens de partij het beste, ik blijf ook lid. Maar niet meer in de primaire rol als senator ... Ik ben solidair met Baudet en zijn ideologische lijn. Ik zeg altijd

dat Forum geen racistische, fascistische, xenofobe, vrouw- en homo-onvriendelijke partij is. Iedereen die hier anders over denkt moet het verkiezingsmanifest lezen” [5].

Met betrekking tot de ‘obsessie’ van journalisten met Forum, zegt Cliteur: “Dat is een zeer zorgwekkend verschijnsel. Je kunt niets meer aan de orde stellen of op een rationele manier over migratie, de grenzen of de EU praten, zonder dat die beschuldigingen erin gefietst worden. Dit is zo intimiderend, dat mensen zich gedwongen voelen in de morele *overdrive* te gaan en te zeggen dat wat de partij doet ‘heel erg gevaarlijk’ is. Rechtsfilosoof Ronald Dworkin zei al dat de vrijheid van meningsuiting ook moet gelden voor gekke opvattingen. Tegenwoordig staat het innemen van een liberaal standpunt gelijk aan fascisme of racisme” [5].

Cliteur zegt ook dat er wat hem betreft een verschil is tussen wat Baudet in de privésfeer zegt en wat hij publiekelijk zegt, bijvoorbeeld in de Tweede Kamer. „Ik wil dan eerst wel eerst zien dat hij dit soort uitspraken inderdaad publiekelijk doet. En daar is nog niets van gebleken” [6]. Meindert Fennema, emeritus-hoogleraar politicologie (UvA), zegt dat de vraag of er opgetreden moet worden tegen Baudet of Cliteur, niet aan de universiteit is, maar aan de rechter [7]. Fennema schrijft ook: “Wie de biografie van Baudet van Harm Botje en Mischa Cohen (*Mijn meningen zijn feiten*) en het boek van Chris Aalberts (*De partij dat ben ik*) leest, kan gemakkelijk tot de conclusie komen dat FvD een extreemrechtse partij is” [7].

3. Charismatische leiders en democratie

Beatrice de Graaf, hoogleraar geschiedenis van de internationale betrekkingen in Utrecht, zegt dat je niet van abstracties kunt houden, van leiders wel. Maar charismatische leiders houden vooral van zichzelf, zegt ze ook [8]. Hoewel De Graaf het FvD niet noemt in haar column, is het evident dat haar verhaal naar de implosie van het FvD verwijst.

Zij schrijft in het *NRC*: “Waren de charismatische leiders van de vroege 19de eeuw vooral ‘mannen te paard’ en ‘militaire verlossers’ ... anno nu zitten de meesten niet meer te paard, maar berijden de sociale media. En verkondigen daar de ‘verlossing van [vult u maar een vijand in]’, en ‘regeneratie van de natie’, waarbij oorlogstermen het nog steeds goed doen ... De vraag die bij dit type leiders steeds wordt gesteld: zijn ze de belichaming van het democratische ideaal, of brengen zij de democratie om zeep? ... Want dat is de tragedie en het dilemma van de charismatische leider: het volk heft hem op het schild, maar vanaf dat moment gaat de leider zelf in zijn genie geloven, en ziet het volk als een verlengstuk van zijn eigen noden en belangen ... de leider ziet het volk als applausmachine. Er zijn maar weinig charismatische leiders die aan die ‘demonische kracht’ (Goethe) weerstand kunnen bieden ... Want wat is het tegenovergestelde van charismatisch leiderschap? Dat is het zoeken naar consensus. Het erkennen dat politiek niet alles is en dat de eigen identiteit daar nooit in kan opgaan. Dat de leider niet van je houdt. Want in de politiek gaat het immers niet om liefde, maar om alledaags doormodderen. En wel binnen de grenzen van de democratische rechtsstaat, waar vrijheid en gelijkheid pas echt door worden beschermd. En de broederschap? Die vind je gewoon onder je eigen familie, vrienden en burens. Dat is al moeilijk genoeg” [8].

4. FvD en De Correspondent

Marc Chavannes merkt op dat “Baudet en zijn adepten bedreven zijn in nietsontziende sociale media-oorlogvoering in de school van Breitbart en Donald Trump” [10]. Dit komt overeen met wat De Graaf hierboven zegt. Chavannes verwijst ook naar het favoriete codewoord voor raszuiverheid van oud Front National-leider Jean-Marie Le Pen (‘de boreale wereld’) dat Baudet gebruikt. Volgens Chavannes is “de zelfhoogachting van Thierry Baudet van olympische proporties”. De titel van de biografie van Baudet *Mijn meningen zijn feiten* en de titel van het boek *De partij dat ben ik*, zoals vermeld in sectie 2, geven inderdaad niet de indruk dat we met een bescheiden en realistische persoon te maken hebben.

Rob Wijnberg beweert dat Baudet in een tv-uitzending in 2 minuten 18 onwaarheden over het klimaat verkondigde [11]. Ook de klimaat correspondent Jelmer Mommers becommentarieert Baudet's opvattingen over de klimaat crisis [12].

Met betrekking tot de publicatie van twee onderzoeksverhalen over Baudet op *De Correspondent* schrijft Maurits Martijn over een dilemma voor de journalistiek: "Het maakt niet uit hoeveel onderzoek je aandraagt om te "bewijzen" dat de publieke omroep, de rechtbank of de wetenschap helemaal niet zo "links" is als wordt beweerd: de bewering dat het betreffende onderzoek zelf ook een product is van die "kerk" ("de UvA is een PvdA-bolwerk"; "de Volkskrant is een links parochieblaadje") is voldoende om haar te diskwalificeren. Oftewel: er zijn geen feiten, er is slechts politiek" [13]. Zie de titel van de biografie van Baudet.

Met betrekking tot de door Cliteur gehanteerde term 'occidentofobie' schrijft Wijnberg: "Aanleiding voor mijn opwinding is een werkelijk krankzinnig stukje proza uit de fobische vulpen van Cliteur, over de term 'occidentofobie' - haat jegens de westerse cultuur. Die westerse cultuur - de bron van 'de democratie, rechtsstaat en mensenrechten' - wordt namelijk in haar bestaan bedreigd door haat, niet alleen 'door de ideologie van terroristen,' maar 'ook door onszelf' ... Kern van de haat is het 'cultuurrelativisme' waarmee onze samenleving doordrenkt zou zijn. 'Wij, nuttige idioten die we zijn, wij zijn gaan denken dat die eigen cultuur relatief is,' schrijft Cliteur, 'immers, alle culturen zijn gelijk' ... Het is dé terugkerende klacht en waarschuwing ineen aan populistisch-nationalistische zijde: dat we uiteindelijk allemaal ten onder zullen gaan aan een of ander (s)links-progressieve misvatting dat alle culturen even gezellig en waardevol zijn, daarmee de deur wagenwijd openzettend voor Sharia-aan-de-Maas en IS-in-de-polder ... Paul Cliteur ziet het werkelijk overal. 'Die afkeer van de westerse cultuur is tegenwoordig zo wijdverbreid binnen Europa, en ook in de Verenigde Staten van Europa, dat het gevaarlijke vormen begint aan te nemen,' aldus de filosoof. 'Ik wil niet dramatisch gaan doen,' vervolgt hij, 'maar toch: de Europese samenlevingen zullen ten onder gaan wanneer deze tendens zich blijft voortzetten' ... Dus, stelt Cliteur, zullen we occidentofobische opvattingen moeten 'criminaliseren,' en ook het 'aanzetten daartoe' strafbaar moeten stellen. Op Cliteurs bucketlist, onder andere: meldpunten voor occidentofoben, een verbod op occidentofobische partijen en, ik citeer, 'adverteerders in occidentofobische kranten waarschuwen dat zij een bijdrage leveren aan de *Untergang des Abendlandes*" [14].

Met betrekking tot de trias politica schreef Chavannes: "Als het aan Cliteur ligt wordt de rechtsstaat opnieuw bedreigd door ongekozen, linkse rechters die hun persoonlijke politiek in toga als recht verkopen. Hij diende begin februari 2020 een motie in waarin hij in een pennenstreek de trias politica herschreef ... Van oudsher wordt aangenomen dat het machts-evenwicht tussen wetgever, bestuur en rechtspraak onze democratie in een levend evenwicht houdt. Zo niet Cliteur, die poneerde dat 'in een democratie het zwaartepunt van de macht bij de wetgevende macht dient te liggen, omdat alleen die een democratisch mandaat heeft' ... De motie werd met alleen FvD, PVV en SGP voor verworpen. Drup, drup, net zo lang tot het democratisch fundament het begeeft ... Stelselmatig vergeten dat democratie niet gelijk is aan de wil van de meerderheid ... Wie, zoals Cliteur, Baudet en hun mededenkers, de gekozen meerderheid het voor het zeggen wil geven, zonder rechters die bestuursdaden aan de wet mogen toetsen, propageert een stelsel dat op weg is naar totalitaire verhoudingen" [15].

5. Communicatieve rationaliteit en het communicatieve handelen

Piet Ransijn heeft in 2019 een serie artikelen over wetenschapsfilosofie geschreven in *Civis Mundi*, waaronder een aantal artikelen over Habermas. De volgende opmerkingen van zijn hand in deze sectie stammen uit het artikel: *Habermas: wetenschap en communicatieve rationaliteit* [16]. Habermas onderscheidt aan de ene kant de *instrumentele rationaliteit* van het technisch-rationele, *politiek-economische systeem* en aan de andere kant de meer omvattende *communicatieve rationaliteit* van de *leefwereld*, die op communicatie is gericht, waarbij de andere persoon geen instrument is. Onder de

invloed van het kapitalisme en het staatsocialisme zijn de subsystemen van economie en politiek zo sterk verzelfstandigd en zo machtig geworden, dat zij de leefwereld hebben gekoloniseerd. Het communicatieve handelen wordt daardoor verdrukt door het binnendringen van de dwingende argumenten van geld en macht, die van middel tot doel verworden zijn. Culturele tradities verliezen hun samenhang en de solidariteit van groepen brokkelt af naarmate ze minder via het communicatieve handelen en meer via het door macht en geld gestuurde strategische (en instrumentele) handelen plaatsvindt.

Habermas' idee van communicatieve rationaliteit en communicatief handelen is een ideaaltipe. In het communicatieve handelen wordt geanticipeerd op symmetrie, op een 'ideale gespreksituatie'. Onder zulke ideale voorwaarden kan een rationeel gefundeerde consensus ontstaan. In de praktijk is er echter slechts in beperkte mate sprake van communicatieve symmetrie en is de communicatie geblokkeerd door de kolonisatie van de leefwereld. De rationalisering van de leefwereld leidt tot de notie dat alle burgers elkaar als vrije, gelijke en mondige rechtssubjecten dienen te erkennen. De communicatieve rationaliteit wordt belangrijker dan ooit. Doch wanneer het sociale systeem complexer wordt, worden politieke zaken gedelegeerd aan beroepspolitici. Zo ontstaat een zelfstandig politiek systeem, dat zich steeds verder van de leefwereld verwijdert.

De centrale these luidt dat recht binnen de constitutionele staat verbonden is met een overlegdemocratie. Het democratische proces is bovenal een collectieve onderhandeling, die burgers naar overeenstemming over het collectieve goed dient te leiden, naar consensus over het algemeen belang. De communicatieve rationaliteit is bovenal sociaal gericht, stuurt aan op het bereiken van consensus en houdt rekening met ieders argumenten, die logisch, moreel of gevoelsmatig kunnen zijn.

6. Vrijheid, gelijkheid en broederschap

Met betrekking tot het hierboven vermeldde streven naar 'een consensus over het algemeen belang' schrijft Patricia van Bosse: "Voor- en tegenstanders beroepen zich beiden op wetenschap, maar hebben geen gedeeld vertrouwen. Ze hebben alleen vertrouwen in de experts die in hún straatje passen, het eigen gevoel is immers de maat van alle dingen" [17]. In de secties 7, 8 en 9 kom ik terug op het vertrouwen op wetenschappelijke, redelijke kennis en op het eigen gevoel.

Van Bosse verwijst ook naar de drie opdrachten van de Franse Revolutie: vrijheid, gelijkheid en broederschap. Met betrekking tot deze laatste opdracht schrijft ze: "Broederschap dienen we intern te ervaren en niet de wij-zij tegenstelling aan te spreken, waar mensen zo gemakkelijk toe geneigd zijn". Er is echter het gevaar dat broederschap "alleen plichtmatig onderschreven wordt en geen geleefde werkelijkheid wordt". Ook de in sectie 5 vermeldde notie van 'burgers als vrije, gelijke en mondige rechtssubjecten' verwijst naar deze 'vrijheid, gelijkheid en broederschap'.

Naar mijn mening bestaat 'gelijkheid' tussen mensen eenvoudigweg niet en zal het ook nooit bestaan, daarom is 'broederschap' als derde opdracht toegevoegd. Maar de realiteit van broederschap als 'geleefde werkelijkheid' hangt af van de reikwijdte van die broederschap. Binnen een gezin of familie kan het relatief gemakkelijk gerealiseerd worden, maar hoe wijder de concentrische cirkel van broederschap wordt, hoe moeizamer het gaat [18].

De beroemde filosoof Spinoza onderschrijft in de trits 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' de begrippen 'vrijheid en broederschap', maar 'gelijkheid' is volgens hem een illusie. Volgens Spinoza zijn mensen nu eenmaal niet gelijk, er zijn grote verschillen in intellectuele en andere capaciteiten. Hij onderscheidt in de mensheid een (heel) kleine groep van 'weldenkenden' en een grote meerderheid van 'onweldenkenden'. Broederschap is juist nodig om deze ongelijkheid voor zover mogelijk te verminderen. Broederschap kan bevorderd worden door religies. In 2019 promoveerde Yoram Stein bij Paul Cliteur en Andreas Kinning op het proefschrift *Spinoza's Theory of Religion. The Importance of Religion in Spinoza's Thought and Its Implications for State and Society*. In een volgend artikel zal ik commentaar leveren op dit interessante proefschrift.

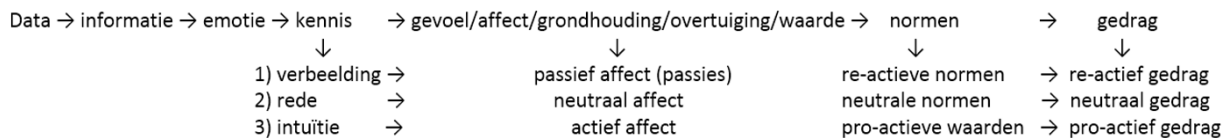
Een synoniem voor 'broederschap' is 'saamhorigheid'. Het kernwoord saamhorigheid oftewel gemeenschapszin is cruciaal in nieuwe overkoepelende verhalen voor gemeenschapsvorming. Mijns inziens is de onderliggende basis van saamhorigheid of gemeenschapszin het collectief bewustzijn. We hebben allen het collectief bewustzijn 'gemeen'; dit bewustzijn verbindt ons en brengt ons 'samen' [19].

7. Een keten van gedragsontwikkeling

In sectie 5 zagen we dat de communicatieve rationaliteit aanstuurt op het bereiken van consensus door rekening te houden met "ieders argumenten, die logisch, moreel of gevoelsmatig kunnen zijn". Ik denk dat het vaak moeizaam bereiken van consensus vooral wordt veroorzaakt door deze verschillende typen van argumenten. In het nemen van besluiten en het communicatieve handelen en de daaropvolgende daadwerkelijke gedragsveranderingen spelen emotie en gevoel een grote rol. Hoewel in dit proces verschillende begrippen zoals 'informatie, kennis, ratio, intuïtie, emotie, gevoel en waarde' een functie hebben, is het niet op het eerste gezicht duidelijk hoe deze begrippen zich tot elkaar verhouden in het bewerkstelligen van de uiteindelijk beoogde gedragsverandering. In een eerder artikel in Civis Mundi heb ik getracht een keten van gedragsontwikkeling schematisch weer te geven [20].

In onderstaand Diagram 1 begint de keten bij data en eindigt in gedrag. De pijlen in de bovenste rij representeren internalisatie- en transformatieprocessen. In de onderste rij van het Diagram worden drie vormen van kennis en de bijbehorende affecten (gemoedsaandoeningen), normen en gedragingen weergegeven. Voor meer duiding hoe de begrippen emotie, kennis, ratio, en gevoel (of grondhouding of waarde) zich tot elkaar verhouden verwijs ik naar het eerdere artikel in Civis Mundi [21].

Diagram 1: De keten van gedragsontwikkeling

In Diagram 1 wordt duidelijk dat alleen het verschaffen van meer data en informatie niet voldoende zal zijn om daadwerkelijke gedragsverandering bij burgers te bewerkstelligen. Ook grondhoudingen of interne waarden dienen te veranderen en dat vereist meer dan informatieverschaffing. De drie door Spinoza onderscheidde kennisvormen 'verbeelding, rede en intuïtie' en de drie gerelateerde 'passieve, neutrale en actieve affecten' en de drie 're-actieve, neutrale en pro-actieve gedragingen' maken het proces van gedragsontwikkeling mijns inziens inzichtelijker.

8. Wat betekent dit alles voor de relatie tussen het FvD en Cliteur?

In sectie 1 zegt Cliteur dat hij geen afstand neemt van de ideologische lijn van Forum en van Baudet. In sectie 2 zegt hij dat hij het avontuur is aangegaan met Baudet en "nu hij niet meer de eerste man is, ben ik mijn politiek richtingsgevoel kwijt". Men kan zich afvragen of het verstandig is om je politiek richtingsgevoel te laten afhangen van een partijleider, ook in ogenschouw nemende dat er interne en externe meningsverschillen bestaan over het democratisch gehalte van het FvD.

In sectie 1 zegt Cliteur dat in zijn ogen FvD "een club van hele nette mensen met hele nette opvattingen is". Hertzberger reageerde daarop met de opmerking dat FvD mensen nodig heeft die "intelligent genoeg zijn om een Kamerlidmaatschap of andere politieke functie geloofwaardig in te vullen en bovendien representatief genoeg zijn". Gezien het tumult over (privé en publieke) antisemitische en racistische uitlatingen van FvD leden kan men zich afvragen in hoeverre FvD een club van hele nette mensen met hele nette opvattingen is. Cliteur zegt in sectie 2 ook dat er wat hem betreft een verschil is tussen wat Baudet in de privésfeer zegt en wat hij publiekelijk zegt. Het is evident dat Baudet

‘intelligent’ genoeg is om niet publiekelijk al te ‘onnette’ uitspraken te doen. En worden ze toch als ‘onnet’ ervaren, dan waren het ‘studentikoze’ of ‘ironisch’ bedoelde uitspraken. Bovendien kan men zich afvragen of parlementsleden geen voorbeeldfunctie hebben en in die context privé en publieke uitspraken zoveel mogelijk dienen overeen te stemmen in verband met de broodnodige geloofwaardigheid.

Met betrekking tot de door Cliteur geclaimde ‘obsessie’ van journalisten met FvD, zegt hij in sectie 2: “Je kunt niets meer aan de orde stellen of op een *rationele* manier over migratie, de grenzen of de EU praten, zonder dat beschuldigingen (van racisme of fascisme) erin gefietst worden ... Tegenwoordig staat het innemen van een liberaal standpunt gelijk aan fascisme of racisme” (mijn cursief). Het laatste gedeelte van deze opmerking van Cliteur is evident ‘over de top’. In sectie 7 is hopelijk duidelijk geworden dat uitsluitend ‘rationeel’ argumenteren over bijvoorbeeld migratie sowieso een onmogelijkheid is. Naast de ratio spelen ook de verbeelding en intuïtie, en emoties en gevoelens, onontkoombaar een rol.

Wijnberg schrijft in sectie 4: “Op Cliteurs bucketlist, staan onder andere: meldpunten voor occidentofoben, een verbod op occidentofobische partijen en, ik citeer, ‘adverteerders in occidentofobische kranten waarschuwen dat zij een bijdrage leveren aan de *Untergang des Abendlandes*’”. Cliteur zegt weliswaar in sectie 4 ook dat hij ‘niet dramatisch wil gaan doen’, maar deze serie voorstellen lijkt mij uitgesproken ‘dramatisch’.

Chavannes merkt in sectie 4 op dat: “Wie, zoals Cliteur, Baudet en hun mededenkers, de gekozen meerderheid het voor het zeggen wil geven, zonder rechters die bestuursdaden aan de wet mogen toetsen, propageert een stelsel dat op weg is naar totalitaire verhoudingen”. Dit geeft te denken over het *democratisch* gehalte van het Forum voor *Democratie*.

9. Het gevaar van charismatisch leiderschap

De Graaf zegt in sectie 3: “De charismatische leiders van de vroege 19de eeuw [waren] vooral ‘mannen te paard’ en ‘militaire verlossers’ ... anno nu zitten de meesten niet meer te paard, maar berijden de sociale media. En verkondigen daar de ‘verlossing van [vult u maar een vijand in]’ en ‘regeneratie van de natie’ ... de tragedie en het dilemma van de charismatische leider is: de leider ziet het volk als applausmachine. Er zijn maar weinig charismatische leiders die aan die ‘demonische kracht’ weerstand kunnen bieden”. Ik denk dat De Graaf hier de recente implosie van het FvD uitstekend heeft weergegeven.

De Graaf zegt vervolgens in sectie 3 dat het tegenovergestelde van charismatisch leiderschap het zoeken naar consensus is, en dat het in de politiek om alledaags doormodderen gaat. Het is duidelijk geworden dat Baudet’s ego geen belangstelling heeft voor ‘alledaags doormodderen’ in het politieke handwerk. Dit ‘doormodderen’ dient volgens De Graaf te geschieden “binnen de grenzen van de democratische rechtsstaat, waar vrijheid en gelijkheid pas echt door worden beschermd. En de broederschap? Die vind je gewoon onder je eigen familie, vrienden en burens. Dat is al moeilijk genoeg”. Zoals aangegeven in sectie 6 denk ik, met Spinoza, dat ‘gelijkheid’ een illusie is en dat precies daarom ‘broederschap’ nodig is. Maar alleen broederschap ‘onder je eigen familie, vrienden en burens’ is waarschijnlijk niet afdoende om een meer rechtvaardige (lokale en globale) samenleving te genereren. Hoe wijder de concentrische cirkel wordt, hoe moeizamer broederschap gerealiseerd wordt. Of zoals Van Bosse zegt in sectie 6: “Broederschap dienen we intern te ervaren en niet de wij-zij tegenstelling aan te spreken, waar mensen zo gemakkelijk toe geneigd zijn”. In deze context zijn de begrippen ‘individueel en collectief bewustzijn’ mijns inziens relevant (sectie 6).

In sectie 7 kwamen de drie door Spinoza onderscheidde kennisvormen ‘verbeelding, rede en intuïtie’ en de drie gerelateerde ‘passieve, neutrale en actieve affecten’ en ‘re-actieve, neutrale en pro-actieve gedragingen’ ter sprake. In de ‘verbeelding’ is men nog gehecht aan de lichamelijke ontstane ‘emoties’, die door geestelijke bewustwording tot al dan niet adequaat geïnterpreteerde ‘gevoelens’ worden. Het

lijkt erop dat bij veel FvD aanhangers de verbeelding de boventoon voert, resulterend in passieve affecten en re-actief gedrag. Men 're-ageert' op passieve wijze op wat de partijleider zegt of doet zonder de eigen rede aan te spreken. Op deze wijze resulteert de 'demonische kracht' van charismatisch leiderschap in maatschappelijk ongewenst gedrag.

Gebruik van de tweede kennisvorm 'de rede' resulteert in neutrale affecten en neutraal gedrag (zie Diagram 1). 'Neutraal' heeft hier de betekenis van adequaat, genuanceerd, afstandelijk, onthecht. Onthecht van de in eerste instantie in de verbeelding ontstane emoties. Adequaat gebruik van de rede resulteert in adequaat geïnterpreteerde 'gevoelens', die vervolgens tot genuanceerd of afstandelijk gedrag leiden. Het nadeel van het 'rationeel' of 'afstandelijk' gebruik van de rede is dat het geen affectieve lading heeft (neutrale affecten) en daarom relatief weinig impact op gedrag heeft. Meer informatievoorziening en meer rationele analyse van bijvoorbeeld *fake news* heeft door dit gebrek aan affectieve lading relatief weinig impact. De verbeelding is juist wel geladen met (passieve) affecten. De derde kennisvorm 'intuïtie' resulteert in actieve affecten, pro-actieve interne waarden (in tegenstelling tot re-actieve externe normen) en pro-actief gedrag. Omdat de intuïtie wel een affectieve lading draagt, heeft het veel impact op gedrag. Men voelt als het ware 'van binnenuit' dat men niet anders kan dan pro-actief handelen. Pro-actief, maatschappelijk gewenst gedrag kan bewerkstelligd worden door de ontwikkeling van intuïtieve vermogens. Hiervoor is hoogstwaarschijnlijk bewustzijnsontwikkeling nodig, zoals is beargumenteerd in eerdere artikelen in *Civis Mundi*. Kortom, het lijkt erop dat de 'demonische kracht' van het charismatisch leiderschap van Baudet niet heeft geresulteerd in een democratische partij, maar eerder in een (d)emocratische partij, geïmplodeerd door een overmaat aan emotie en een gebrek aan adequate rede en hoogontwikkelde intuïtie.

Eindnoten

1. NRC 30 november 2020. Universiteit onderzoekt beschuldigingen antisemitisme oud-FvD'er Cliteur. David van Unen.
2. NRC 24 november 2020. Ook Cliteur stapt op, Nanninga eist volledig vertrek Baudet. Maartje Geels.
3. NRC 28/29 november 2020. Pas op voor nette mensen. Rosanne Hertzberger.
4. NRC 1 december 2020. Volgens collega's heeft Paul Cliteur de grens van academische vrijheid overschreden. Philip de Witt Wijnen.
5. *Trouw* 25 november 2020. Paul Cliteur: 'Ik ben solidair met Baudet en zijn ideologische lijn'. Niels Markus.
6. NRC 29 november 2020. Ongemak Universiteit Leiden groeit over steun Paul Cliteur voor Baudet. Stéphane Alonso.
7. NRC 4 december 2020. Dit Leidse onderzoek is misplaatst. Meindert Fennema.
8. NRC 5/6 december 2020. De demonische kracht van het charisma. Beatrice de Graaf.
9. Van Eijk T. (2020). [De Correspondent \(2018\). Dit was het nieuws niet. Hun uitgangspunten voorzien van commentaar](#). Civis Mundi Digitaal #101, augustus 2020.
10. <https://decorrespondent.nl/9306/met-de-taal-van-oorlog-en-ondergang-wil-doemartiest-baudet-nederland-hoop-geven/17860099330458-f7998360>
11. <https://decorrespondent.nl/9674/thierry-baudet-verkondigde-in-2-minuten-18-onwaarheden-over-het-klimaat-dit-zijn-ze/18566365884682-cf8d1b79>
12. <https://decorrespondent.nl/7817/nee-thierry-baudet-heeft-geen-gelijk-over-het-klimaat/15002406669481-8893128d>
13. <https://decorrespondent.nl/9295/oke-nog-een-keertje-over-thierry-baudet/17838988101935-8d94688e>
14. <https://decorrespondent.nl/7149/als-je-te-vaak-rechtsaf-slaat-beland-je-vanzelf-in-noord-korea-aan-de-noordzee/13720379337357-77745d8a>
15. <https://decorrespondent.nl/11022/het-is-tijd-dat-het-parlement-weer-s-wat-zinnigs-zegt-over-de-democratische-rechtsstaat/21153450980046-0d71c7dd>
16. Ransijn P. (2019). [Wetenschapsfilosofie, deel 8C: Habermas: wetenschap en communicatieve rationaliteit](#). Civis Mundi Digitaal #74, Januari 2019 (I).

Voor mijn commentaar op de serie van Ransijn over wetenschapsfilosofie, zie: Van Eijk T. (2019). [Hoe substantiële waarde-rationaliteit te realiseren? Commentaar op de serie over wetenschapsfilosofie van Piet Ransijn](#). Civis Mundi Digitaal #78, februari 2019 (II).

17. Patricia van Bosse. [Bespreking van: Bas Heijne, Mens/onmens](#). Amsterdam, Prometheus, 2020. Civis Mundi Digitaal #94. Februari 2020.

Ik heb in een eerder artikel naar Patricia van Bosse verwezen: Van Eijk T. (2020). [Hoe komen we tot daadwerkelijke gedragsverandering?](#) Civis Mundi Digitaal #96, april 2020 (I).

18. Zie hoofdstuk 6 *Het concentrische ik* in: Van Eijk T. (2017). [Spinoza in het licht van bewustzijnsontwikkeling](#). Lulu.

19. Van Eijk T. (2019). [Saamhorigheid en de spirituele dimensie](#). Aanvulling op: Patricia van Bosse: Een nieuw verhaal over saamhorigheid. Civis Mundi Digitaal #89, september 2019.

20. Van Eijk T. (2020). [Hoe komen we tot daadwerkelijke gedragsverandering?](#) Civis Mundi Digitaal #96, april 2020 (I).

21: In vergelijking met het Diagram in *Civis Mundi Digitaal #96* (Van Eijk 2020) heb ik in Diagram 1 het begrip 'normen' toegevoegd. De meest basale keten is: kennis → waarden → normen → gedrag.